

Пасивне конструкције за исказивање референцијалних и неререференцијалних садашњих радњи у савременом српскохрватском језику, *Књижевни језик* 20/1, Сарајево **1991**, 99–106.

**ПАСИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ ЗА
ИСКАЗИВАЊЕ РЕФЕРЕНЦИЈАЛНИХ
И НЕРЕФЕРЕНЦИЈАЛНИХ САДАШЊИХ
РАДЊИ У САВРЕМЕНОМ
СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ**

СРЕТО ТАНАСИЋ

Институт за језик, Сарајево

УДК 808.61/62—559.1

Изворни научни рад

У раду се посматра како се опозиција референцијалности/нереференцијалности глаголске радње одражава на избор репертоара пасивних конструкција за исказивање садашњих радњи. Показује се да се при исказивању садашњих референцијалних радњи употребљава само једна форма — СЕ конструкција. При исказивању садашњих нереференцијалних радњи поред ове користе се још двије форме — са трпним придјевом и једним од помоћних глагола у презенту: бивати и бити (будем).

Увођење опозиције референцијалности/нереференцијалности глаголске радње, карактеристично за славистику посљедњих неколико деценија, показало се вишеструко корисним у проучавању глаголског система словенских језика. У сербокроатистици је на ово скренута пажња тек у посљедње вријеме иако је појава о којој је ријеч, истина недефинисана, позната још од раније.¹ Ја ћу у овоме раду посматрати како се опозиција референцијалности/нереференцијалности глаголске радње одражава на инвентар пасивних конструкција за исказивање садашњих радњи².

У сербокроатистици се говори најчешће о двије конструкције за исказивање пасива као врсте дијатезе: о рефлексивној конструкцији (СЕ конструкција) и конструкцији помоћни глагол бити (јесам) + трпни придјев (КОП конструкција)³. Обје ове конструкције су хомони-

¹ У сербокроатистици је критерије за разликовање референцијалних и нереференцијалних радњи увела Милка Ивић у раду *Начини на које словенски глагол овремењује понављању радњу*, у књ. *Лингвистички огледи*, Београд 1983. Већи избор литературе о овој појави у славистици може се наћи у раду С. Танасић *Реченица као сигнал нереференцијалности глаголске радње*, *Књижевни језик* 15/2, Сарајево 1986, 177—181.

² Како се ова опозиција одражава на избор пасивних конструкција за исказивање прошлих радњи писао сам у раду *Пасивне конструкције за исказивање референцијалне и нереференцијалне прошлости*, *Књижевни језик* 15/3—4, Сарајево 1986, 321—326.

³ Дефиницију пасива као врсту дијатезе у сербокроатистици је дала Ксенија Милошевић у раду *Неки аспекти семантичког односа конструкција пасивне (са трпним придјевом) и рефлексивне у савременом српскохрватском језику*, *Књижевни језик* 1/3—4, Сарајево 1972, 63—86. Послије овога, проф. Ксенија Милошевић објавила је већи број радова посвећених проблематици пасива у српскохрватском језику.

мичне. На плану садашњости КОП конструкције са овим помоћним глаголом досљедно се искључују.

Садашње референцијалне радње исказују се СЕ конструкцијама. Пасивно значење исказује се овим конструкцијама у сљедећим примјерима.

Наиме, у Београду се одржавају два конгреса, три скупштине и четири земаљске конференције... (Сушић, 79)

У Титовој улици гради се зграда са 116 станова. (Вечерњи лист, 21. VII 77, 7)

У јутарњем саопћењу се тежиште критике пребацује на Израел. (Вечерњи лист, 21. IX 77, 9)

Припрема се самоуправни споразум РМК Зеница и Жељезаре Смедерево о заједничким улагањима у руднике жељезне руде. (Вечерњи лист, 21. IX 77, 8)

Гради се мотел у Варварину. (Вјесник, 3. VI 78, 6)

У предложеним документима предвиђа се раст индустријске потрошње од 8 посто... (Ослобођење, 6. XII 85, 16)

Да би СЕ конструкција исказивала пасивну дијатезу, мора се остварити поставка из дефиниције пасива да лексема којом се именује агенс не стоји у позицији синтаксичког субјекта реченице. Тако је управо у наведеним примјерима. Пошто се у овим конструкцијама кад оне исказују пасивно значење никад не именује агенс средством за то резервисаним у српскохрватском језику⁴, потребно је да се то на основу других средстава унутар реченице или ширег контекста утврди. Понекад се на ово указује унутар ширег контекста; у реченици се ништа не говори о агенсу. Тако је у овдје наведеном другом и петом примјеру. Често се у реченици јављају именице у локативу са приједлогом које упућују на агенс⁵. Тако је у трећем и шестом примјеру: у јутарњем саопћењу, у предложеним документима. На агенс се може указивати и на друге начине, што се види у првом примјеру, гдје субјекат реченице указује и на агенс, и у четвртном примјеру, гдје се из синтагме РМК Зеница и Жељезаре Смедерево опет дознаје нешто и о агенсу. Немогућност да се идентификује агенс изван лексема у позицији синтаксичког субјекта реченице доводи донемогућности да се СЕ конструкција тумачи као пасивна. Кад се ништа не зна о агенсу, овом конструкцијом се не исказује пасивно значење⁶.

⁴ Ксенија Милошевић, *Неки аспекти...*, стр. 78.

⁵ На улогу локатива са приједлозима у указивању на агенс у пасивној конструкцији окренула је пажњу Татјана Батистић у раду *Улога конструкције у + Локатив у конституисању извјесних типова српскохрватских реченица*, Прилози проучавању језика 3, Нови Сад 1967, 29—42, а затим и у раду *Локатив у савременом српскохрватском језику*, Београд 1972.

⁶ Милка Ивић, *Начини на које словенски глагол овременује...*, стр. 79.

Постоје и случајеви кад се жели посебно истаћи агенс. Тад се садашње референцијалне радње не могу исказивати пасивном конструкцијом. Тако је у сљедећим примјерима.

Ја не чекам аутобус. (Сушић, 108)

Ти познајеш мога брата Хасана. (Селимовић, 37)

Само један радни *оштри* зубе циркуларима. (Сушић, 117)

Брата спасавам! (Селимовић, 45)

Сваку вам срећу *желим!* (Самоковлија, 46)

Ове активне конструкције не би се могле трансформисати у пасивне СЕ конструкције. Ово говори о ограничењу употребе ових конструкција у функцији исказивања садашњих радњи.

И садашње неререференцијалне радње исказују се СЕ конструкцијом са пасивним значењем. Тако је у сљедећим примјерима.

Ту се, на ћупријској огради од камена, *излажу* на продају прве трешње и бостан... (Андрић, 16)

Данас се од кромпира *праве* разноврсна и веома укусна јела. (Ослобођење, 13. IV 85, 8)

Ствари не постоје док се не *кажу*. (Селимовић, 106)

Ово се питање све чешће и све озбиљније *поставља* и на најзваничнијим местима. (НИН, 9. VI 85, 13)

Приликом узимања крви игла се *користи* само једанпут. (НИН, 1. IX 85, 54)

Према томе, око 50 непожељних дошљака дневно се *протјерује* из Француске. (Ослобођење, 24. X 86, 6)

Пасивна дијатеза у овим конструкцијама при неререференцијалној употреби глагола остварује се на исти начин као и при референцијалној. Најбитнија разлика у односу на пасивни презент при референцијалној употреби глагола јесте у томе што се овдје обликом презента исказују садашње радње и перфективним глаголима. Ситуација је у том погледу иста као и код активне дијатезе.

Пасивно значење у овим конструкцијама остварује се на исти начин као и при референцијалној употреби глагола. Ограничења која прате ову конструкцију у исказивању пасивне дијатезе референцијално употријебљених глагола присутна су и при неререференцијалној употреби глагола. Такође, СЕ конструкција је хомонимична и при исказивању садашњих неререференцијалних радњи. И овдје се хомонимичност разрјешава најчешће у оквиру ширег контекста.

При неререференцијалној употреби глагола ова конструкција није и једина за изражавање пасивног значења на плану садашњости. У сербокроатистици је позната, мада је остала занемарена, и конструк-

ција трпног придјева и презента помоћног глагола бивати⁷. Тако је у сљедећим примјерима.

Јер и тиме он бива прикраћен у оном основном људском праву... (Десница, 29)

Дијалог бива онемогућен, а вампири бјеже испод каца. (НИН, 4. VI 89, 35)

Невоља је и у томе што се и међу нама неке осетљиве ствари прехућкују или заташкавају и тиме бивају искључене из наше културе само због »мира у кући«. (НИН, 10. VII 88, 30)

Обе хемисфере у својим функцијама, разуме се, координирају, а у случајевима када једна бива одстрањена друга делимично преузима функцију прве. (Пипер, 89)

Његова моћ расуђивања и коментарисања у одлучивању бивају и овде блокиране ургентношћу ситуације. (Личен, 64)

С обзиром на »ступањ трансформативности« исходишне реченице бивају склопљене у сложену трима врстама операција: (Прањковић, 21)

Трза се, истеже, и опет бива упијан и враћан назад. (Лукић, 284)

У овим пасивним конструкцијама трпни придјеви се јављају најчешће од перфективних глагола, мада није искључена могућност да се јављају и од имперфективних глагола — како је у посљедњем примјеру. Пошто ове конструкције на плану садашњости служе за исказивање пасивне дијатезе само са глаголима неререференцијално употријебљеним, то говори да се репертоар средстава за исказивање пасивне дијатезе разликује зависно од тога да ли се обликом презента, исказују садашње референцијалне или неререференцијалне радње.

Ове конструкције могле би се замијенити СЕ конструкцијама. Тад би се пасивно значење остваривало више или мање у зависности од контекста. У посљедњем примјеру конструкција бива враћен тешко да би могла исказивати пасивно значење. У том погледу интересантан је трећи примјер, гдје се у оквиру једне реченице пасив неререференцијалних садашњих радњи исказује и СЕ конструкцијама и конструкцијом са трпним придјевом и презентом помоћног глагола бивати. СЕ конструкције се могу без посљедица по исказивање пасивне дијатезе замијенити пасивном конструкцијом са трпним придјевом. Међутим, ако се ова конструкција замијени СЕ конструкцијом, постоје услови да се не зна је ли ријеч о пасивном значењу или не.

Једнозначност конструкције са трпним придјевом (у анализираној грађи трпни придјев у свим примјерима има глаголску вриједност) до-

⁷ Михајло Стевановић у књизи *Савремени српскохрватски језик I*, Београд 1970, стр. 357, ову конструкцију помиње као средство за исказивање радњи које се понављају. Он, у складу са својим схваћањем радњи које се понављају, истиче да ово и није прави презент.

води је у предност у односу на СЕ конструкцијама у случајевима кад се жели избјећи могућност хомонимије, а СЕ конструкција у датој ситуацији то не обезбјеђује. Тако је у сљедећим примјерима.

Само у опћини Цриквеница на овим задацима бива ангажовано око 400 људи током читавог љета. (Ослобођење, 7. VI 85, 2)

Стевановићеви јунаци и без своје воље бивају увучени у *danse macabre* љубави. (НИН, 1. XII 85, 39)

Али његови јунаци тиме не бивају упрошћени... (НИН, 1. XII 85, 39)

Бивши чланови погрешно и априори бивају идентификовани са непријатељски настројеним појединцима. (НИН, 19. X 86, 20)

Ова конструкција би се могла замијенити СЕ конструкцијом, али би се тиме појавила хомонимија, која би се тешко могла елиминисати и у ширем контексту. И поред тога што се употребом конструкције са трпним придјевом избјегава у већој мјери хомонимија, она не само да није потиснула СЕ конструкцију у исказивању пасивне дијатезе садашњих неререференцијалних радњи него и заостаје за њом. Неки од разлога за то могли би бити и сљедећи.

Прво, СЕ конструкцију у овој функцији снажно подржава позиција једине конструкције за изражавање пасива садашњих референцијалних радњи. Друго, ово није једини, а ни риједак, случај да неко језичко средство има више значења. Кад се о овоме говори, добро је видјети и како се конструкција са трпним придјевом и презентом глагола бива и јавља у појединим стилевима стандардног српскохрватског језика. Најмању фреквенцију она има у књижевноумјетничком стилу, а већу у публицистичком стилу. Најфреквентнија је ова форма пасивног презента у научном стилу. Већа фреквенција ове форме у научном стилу може се довести у везу са његовом особином да тежи ка већој прецизности у изражавању. Кад се има у виду да се у изучавању српскохрватског језика дуго полазило од корпуса народних умотворина и књижевноумјетничког стила, онда постаје разумљиво што се о овој форми мало зна, готово се и не уврштава у регуларна средства за исказивање пасивног значења⁸ Пошто је такав однос норме према овој конструкцији био, она је потискивана. Међутим, њено присуство у савременом српскохрватском стандардном језику, посебно у појединим функционалним стилевима, говори да се ова конструкција мора помјерити са маргиналне позиције међу средствима којим се исказује пасив садашњих радњи у савременој нормативистици.

⁸ У том смислу индикативно је мишљење Михајла Стевановића из претходне биљешке. Интересантно је да на ову конструкцију не обраћа пажњу ни проф. Ксенија Милошевић у својим радовима посвећеним питањима пасива

Према СЕ конструкцији као јединој форми за исказивање пасива садашњих референцијалних радњи јавља се још једна кад је радња представљена неререференцијално. То је трпни придјев са презентом глагола бити (будем). Поред тога што служи за исказивање садашњих неререференцијалних радњи, ово је и једина пасивна конструкција за исказивање будућих радњи аналогних оним које се исказују активном формом футура другог⁹. У сљедећим примјерима овом конструкцијом исказује се пасив садашњих неререференцијалних радњи.

Ко се на то ипак усуди, зачас буде проглашен »пироманом«... (НИН, 18. XII 88, 25)

И сваки пут кад угледа тог црног незнанца, Перо протрне и пожели да га сможди, али усред те мутне жеље *буде прекинут* властитим кричањем и буђењем. (Трифковић, 47)

Због недостатка кревета годишње 50—60 молби *буде одбијено*. (ТВСа II, 12. VIII 86)

Догађа се да поједина реченична саопштења... *буду подвргнута* међусобном разврставању по неком логички условљеном поретку. (Ивић, 5)

Међу овцама увек ован *буде одликован*. (Марјано, 266)

Ова конструкција јавља се углавном са глаголима перфективног вида у трпном придјеву¹⁰.

Поставља се питање какав је однос ове конструкције према двије друге пасивне конструкције за исказивање садашњих неререференцијалних радњи. Нема никаквих запрека да се ова форма у било ком од наведених примјера замијени једном од друге двије. Употреба СЕ форме уноси оно што је за њу карактеристично — хомонимичност. У неким случајевима тешко би се могло утврдити да ли је у датом случају пасивна дијатеза или није. У том погледу посебно треба истаћи посљедњи примјер. У другом примјеру увођење СЕ конструкције намјесто конструкције са трпним придјевом помутило би смисао реченице јер се значење предиката које има у овој конструкцији не може сачувати у СЕ конструкцији. Та немогућност везана је за позицију једног од актаната — агенса. У првом примјеру замјена постојеће пасивне конструкције СЕ конструкцијом не доводи у контексту пасивно значење. У трећем прим-

⁹ О овој конструкцији као средству за исказивање садашњих пасивних радњи и пасивних радњи аналогних радњама које се исказују активном формом футура другог писала је проф. Ксенија Милошевић у раду *Један случај асиметрије између израза и садржине у граматичком систему савременог српскохрватског језика*, Радови АНУБиХ ХLI, Одјелјење друштвених наука, Књига 14, Сарајево 1971, 181—204. Михајло Стевановић у књизи *Савремени српскохрватски језик I*, Београд 1970, стр. 357, назива ову конструкцију футуром другим

¹⁰ То је установила и Ксенија Милошевић у раду из претходне биљешке.

јеру тешко се може довести у питање пасивно значење и код СЕ конструкције умјесто постојеће.

Замјена ове форме пасивног презента другом формом са трпним придјевом нема битних посљедица по остваривање пасивне дијатезе. И у једном и у другом случају трпни придјев најчешће има глаголско значење, што значи да је у питању пасив садашњих неререференцијалних радњи.

И ова форма пасивног презента за исказивање садашњих неререференцијалних радњи присутна је у различитим стилевима српскохрватског стандардног језика. Њена слабија фреквенција у односу на друге двије форме са истом функцијом не може бити разлог да се о њој не говори као регуларном средству за исказивање пасива садашњих неререференцијалних радњи.

Како се види, при исказивању пасивног значења репертоар форми презента разликује се зависно од тога да ли се исказују садашње референцијалне или неререференцијалне радње. Садашње референцијалне радње исказују се једино СЕ конструкцијама. Кад је у питању пасив садашњих неререференцијалних радњи, поред СЕ конструкције јављају се још двије са трпним придјевом и два помоћна глагола у презенту: бивати и бити (будем). Пошто у поменуте двије конструкције трпни придјев готово искључиво има глаголско значење, оне готово увијек имају пасивно значење. СЕ конструкција се јавља као хомонимична било да је у питању референцијална било да је неререференцијална употреба глагола. При исказивању садашњих неререференцијалних радњи у СЕ и конструкцији са презентом глагола бивати јављају се глаголи оба вида, у конструкцији са презентом глагола бити (будем) јављају се готово искључиво глаголи перфективног вида. Све три конструкције за исказивање садашњих неререференцијалних радњи јављају се у различитим функционалним стилевима. Ипак је СЕ конструкција најфреквентнија. Треба нагласити велику фреквенцију конструкцију са презентом глагола бивати у научном стилу.

ИЗВОРИ

- Андрић: Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, Удружени издавачи, 1981.
Десница: Владан Десница, *Прољећа Ивана Галеба*, Полиг Београд, 1960.
Ивић: Милка Ивић, *О српскохрватским реченичним прилозима*, Јужнословенски филолог XXXIV, Београд 1978, 1—16.
Личен: Марина Личен, *Говорни чин директива и њихова језичка реализација у немачком и српскохрватском језику*. Нови Сад, 1987.

- Лукић: Витомир Лукић, *Приповијетке*, Свјетлост Сарајево, 1984/85.
Марјано: Алек Марјано, *Све сами епиграми*, у књ. Нова српска сатира, Рад Београд, 1987.
НИН: *Недељно информативне новине*, Београд.
Ослобођење: *Ослобођење*, дневне новине, Сарајево.
Пипер: Предраг Пипер, *Заменички прилози*, Нови Сад, 1983.
Прањковић: Иво Прањковић, *Координација у хрватском књижевном језику*, Загреб, 1984.
Самоковлија: Исак Самоковлија, *Приповијетке*, Удружени издавачи, Београд 1964.
Селимовић: Меша Селимовић, *Дервизи и смрт*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1977.
Сушић: Дервизи Сушић, *Ја Данило*, Веселин Маслеша Сарајево, 1983.
Трифковић: Ристо Трифковић, *Воз за свануће*, Свјетлост Сарајево, 1984/85.
ТВСа: Телевизија Сарајево
Вечерњи лист: *Вечерњи лист*, дневне новине, Загреб.

PASSIV-KONSTRUKTIONEN FÜR REFERENTIELLE UND NICHT-REFERENTIELLE HANDLUNGEN IN DER GEGENWART

Zusammenfassung

In der vorliegenden Arbeit erforscht der Autor den Einfluß der Eigenschaft referentiell/nichtreferentiell bei einer verbalen Handlung auf die möglichen Passiv-Formen des Präsens für die Gegenwart. Man konnte schlußfolgern, daß bei der passiven Bedeutung die Anzahl der möglichen Passiv-Formen davon abhängt, ob referentielle oder nichtreferentielle Handlung ausgedrückt wird. Das Passiv der gegenwärtigen referentiellen Handlungen wird ausschließlich durch SE-Konstruktionen ausgedrückt. Bei den gegenwärtigen nichtreferentiellen Handlungen kommen außer dieser Konstruktion noch zwei Formen — mit passivem Verbaladjektiv und einem der Hilfsverben — *bivati* oder *biti* (*budem*) im Präsens. Da in den beiden Konstruktionen das passive Verbaladjektiv fast immer die verbale Bedeutung hat, drücken sie fast ausschließlich die passive Bedeutung aus. Die SE-Konstruktion ist homonym — sie wird sowohl für referentielle als auch für nichtreferentielle gegenwärtige Handlungen gebraucht.

Bei den gegenwärtigen nichtreferentiellen Handlungen tauchen in SE-Konstruktionen und in der Konstruktion mit dem Präsens von *bivati* Verben beider Verbalaspekte auf, in der Konstruktion mit dem Präsens von *biti* (*budem*) jedoch fast immer perfektive Verben. Alle drei Konstruktionen zum Ausdruck des Passivs der gegenwärtigen nichtreferentiellen Handlungen werden in verschiedenen funktionalen Stilen der Standardsprache gebraucht.